

Navoiy homiyligida ijod qilgan Koshifiylar

Bahriddin Umurzoqov¹

Mazkur maqolada Alisher Navoiy homiyligida kamolga yetgan Koshifiylar haqida ma'lumot beriladi. Hirot adabiy maktabining shakllanishi, ijodiy muhit va adabiy jarayon borasida fikr yuritilgan. Alisher Navoiyning yosh ijodkorlarga e'tibori natijasida ko'plab shoirlar yetishib chiqqani aytiladi. Jumladan, adib, notiq Husayn Voiz Koshifiy va uning o'g'li Faxruddin Aliy Safiy hayoti va ijodi aniq misollar asosida yoritilgan. Har ikki ijodkorga Alisher Navoiyning e'tibori, moddiy-ma'naviy homiyligi ta'riflangan.

Kalit so'zlar: *davr, adabiy jarayon, adabiy muhit, shaxs, tarixchi.*

Kirish

Sharq mumtoz adabiyoti o'ziga xos badiiyatga, teran mazmun-mohiyat, ulug' ma'rifatga, kuchli ta'sirga ega bo'lgan nafis adabiyotdir. Bu adabiyotning deyarli barcha durdona asarlari, eng avvalo, sog'lom ishonch-e'tiqod, pokdomonlik, husni xulq, yuksak insoniy fazilatlarining oliy samarasi o'laroq, ulug' iste'dodlarning o'zaro beg'araz, ijobiy musobaqalari va ta'sirlari natijasida paydo bo'lgan. Shu sababdan mumtoz adabiyotimizga qiziqish yanada ortib, ular tadqiq etilib borilmoqda.

XV asrning ikkinchi yarmi – XVI asrning boshi Hirot shahrida ilmiy-adabiy maktablar gullab-yashnagan bir davrdir. Ba'zi tarixchi olimlar, tadqiqotchilar Hirot ilmiy-adabiy maktabining gullab-yashnashini “Mirzo Ulug'bekning fojiali o'limidan keyin Samarqandagi ilmiy muhit Boyqaro taxtga chiqqach, Hirotga ko'chdi”, deya Husayn Boyqaroning saltanatga kelishi bilan, ya'ni Boyqaro shaxsiyati bilan bog'laydilar yoki shunga ishora qiladilar. Aslida bu olamshumul ijobiy hodisa bevosita Amir Nizomiddin Alisher Navoiyning shaxsi-

¹Umurzoqov Bahriddin Safarovich – filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti.

E-pochta: bahrumr_nur@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8870-156X

Iqtibos uchun: Umurzoqov, B. S. 2021. “Navoiy homiyligida ijod qilgan Koshifiylar”. *Ozbekiston: til va madaniyat* 1: 50–60.

yati, oliyanob fazilatlari, shaxsiy sa'y-harakatlari, oliy himmati, ilm, ijod, san'at ahliga bo'lgan yuksak e'tibori samarasi bo'lganligi kunday ravshandir. Xuddi shunday holat bugun yurtimizda ilmga, ilm ahllariga nisbatan o'zgargan ijobiy e'tiborda o'z aksini topmoqda. O'sha davrda, haqiqatan, Hirotada adabiyot va san'atning barcha sohalarida ulkan yuksalishlar yuz berdi, madaniy-ma'naviy sohalarda ajoyib yutuqlar qo'lga kiritildi.

"... oz fan bo'lg'aykim, daxli bo'lmag'ay"

Alisher Navoiyning homiyligi, xos e'tibori natijasida barakali ijod qilganlardan biri Sabzavorlik Husayn Voiz Koshifiy va uning o'g'li Aliy Safiydir. Alisher Navoiy hazratlarining beg'araz moddiy va ma'naviy yordami sabab Koshifiylar oilasi nomi abadiyatga muhrlandi, desak aslo mubolag'a bo'lmaydi.

Adabiyotshunoslikda hozirgacha Husayn Voiz Koshifiy va Mavlono Faxruddin Aliy Safiy Hiraviy hayotlari va ijodlari haqida bironta ham maxsus tadqiqot yo'q. Faqatgina Aliy Safiyning "Rashahot ayn al-hayot" (Hayot bulog'idan tomchilar) asarining toshbosma-litografik nashrlaridan tarixchi olimlarimiz va adabiyotshunoslarimiz o'z ilmiy tadqiqotlarida istifoda qilishgan. Ammo "Rashahot" asarining toshbosma va litografik nashrlari bilan asarning qo'lyozma nusxalari o'rtasida jiddiy farqlar, o'zgarishlar mavjud. Navoiydan yuksak e'tibor va ehtirom ko'rgan Koshifiylar oilasining ulug'i, shubhasiz, Husayn Voiz Koshifiydir. Avvalo ana shu alloma haqida qisqacha so'z yuritsak.

Mavlono Kamoluddin Husayn ibn Ali Voiz Koshifiy Sabzavoriy Hiraviy (vaf. 910 /1504)dir. Husayn Voiz Koshifiy o'z davrining yetuk qomusiy olimi bo'lib, katta shon-shuhratga ega bo'lishiga qaramasdan, bizda uning hayoti va ilmiy merosi haqida batafsil ma'lumot beruvchi bironta ham maxsus yirik monografiya yaratilmagan.

Navoiy Husayn Voiz Koshifiyga ta'rif berar ekan, bunday deb yozgan: "Mavlono Husayn Voiz – "Koshifiy" taxallus qilur, Sabzavorliqdur. Yigirma yilga yaqin borkim, shahrdadur va Mavlono zu funun-u rangin va purkor voqe' bo'lubdur. Oz fan bo'lg'aykim, daxli bo'lmagay. Xususan, va'z, insho va (ilmi) nujumki, aning haqqidur va har qaysisida mataayyin (alohida, tayin – U.B.) va mashhur ishlari bordur..." [Навоий 1966, 132].

Navoiy Husayn Koshifiyning alloma ekanini, deyarli barcha fanlardan chuqur boxabar zotligini, ayniqsa, insho (nasr) va ilmi nujum, ya'ni falakiyot (astronomiya – U.B.) ilmlarida g'oyat iste'dodli olimligini e'tirof etgan.

Navoiy Koshifiyning mufasssirligiga (Qur'on ilmlari bilimdoni – U.B.) alohida to'xtalgan. Koshifiyning "Tafsir"i haqida bunday deb yozgan: "Mavlononing tafsiri "Javohir at-tafsir" dur, "al-Baqara" surasini bir mujallad bitibdurkim, (bu suraning o'zi – U.B.) yuz juz' bo'lg'ay" [Навоий 1966, 124]

Bugungi kungacha "Tafsiri Husayniy" nomi bilan ma'lum va mashhur bo'lib kelgan mazkur "Mavohibi Aliyya" asarining ellikdan oshiq nusxalari O'zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar xazinasida, shuningdek, O'zbekiston musulmonlari kutubxonasi fondida mavjud. Bular ichida muallif, ya'ni Koshifiyning dastxati bilan hijr. 899 sanada/ mel. 1493-yilda ko'chirilgan, bezakli, xushxat nusxasi, ayniqsa, g'oyat nodir qo'lyozma hisoblanadi [Тафсири Бахр 2010, 429]. Mazkur manbani o'rganish asnosida shunday xulosaga keldikki, bu qo'lyozma nusxani Voiz Koshifiy o'z muborak qo'li bilan maxsus qilqalamda yozib tugatgach, Hazrat Navoiyga ehtirom ila hadya aylagan. Zotan, ushbu "Tafsir"ning asl nomi, ya'ni "Mavohibi Aliyya" (Hazrat Alisherga tuhfa) shunga ishora qilmoqda.

Mavlono Husayn Voiz Koshifiyning tafsirdan tashqari, hadis, adabiyot, tarix, riyoziyot, kimyo fanlariga oid qirqdan oshiq katta hajmli ilmiy-adabiy asarlari bor. Mana shuning uchun ham Navoiy Voiz Koshifiy haqida "oz fan bo'lg'aykim, daxli bo'lmag'ay" deb yozgan edi [Навоий 1966, 124-125].

"Rashahot"dagi ma'lumotga asoslanib, aytishimiz mumkin, ki, Hazrat Navoiy va Husayn Voiz Koshifiy do'stligi, ijodiy hamkorligi qirq yildan ortiqroq bir davrni o'z ichiga oladi. Bu ikki iste'dod sohibi o'rtasidagi beg'araz, samimiy do'stlik hamda ijodiy hamkorlik tahsinga loyiq bo'lgan va ajoyib samaralar bergan.

Faxruddin Ali ibn Husayn al-Voiz al-Koshifiy

Navoiy tazkiranavis va shoir sifatida e'tirof etgan Koshifiylarning yana bir vakili borki, bu Faxruddin Aliy Safiydir. Darhaqiqat, Aliy Safiy ham o'z davrining mumtoz siymolaridan biri hisoblanadi. Mavlono Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Mavlono Xondamir bilan bir asrda va bir shaharda yashab, ijod etgani, Jomiy va Navoiyning himoyasi ostida bo'lganligi Aliy Safiyning, haqiqatan, katta baxti edi. Chunki Jomiy va Navoiydek ulug' zotlar hayot bo'lgan davrda u Hirotda yaxshi ta'lim olgan va samarali ijod qilgan.

Aliy Safiy asarlari muqaddimasida o'zini quyidagicha tanishtirgan: "Faxruddin Ali ibn Husayn al-Voiz al-Koshifiy – u "Safiy" taxallusi bilan tanilgandir" [Пашахот 2004, 14]. Ma'lum bo'lmoqda-

ki, Aliy Safiy Hirot ilmiy va adabiy maktabining yetuk namoyandasi bo'lgan Mavlono Husayn Voiz Koshifiyning o'g'lidir.

Faxruddin Aliy Safiy o'z otasi Mavlono Voiz Koshifiyning "zu fununlik" (allomalik – U.B.) martabasiga havas qilgani aniq. "Safiy" taxallusini shoirga Mavlono Abdurahmon Jomiy bergani naql qilingan. Aslida Faxruddin Ali o'ziga "Ziyo(uddin)" deb taxallus tanlagan va bu haqda Abdurahmon Jomiyga aytganida, Jomiy bunday javob qilgan: "Sen Ziyo taxallusingni o'g'limga bergin – uni Ziyouddin deb ataymiz, o'zingga esa "Safiy" deb taxallus qo'ygil!" Shu kundan boshlab Faxruddin Ali yozgan asarlariga "Safiy" deb taxallus qo'ya boshlaydi [Пашахот 2004, 9].

Aliy Safiyning yashab ijod etgan joyi, vafot etgan va dafn qilingan yeri Hirot bo'lgani uchun "Faxruddin Aliy Safiy al-Hiraviy" deb ham atalgan. Uning tavallud sanasi haqida eronlik tarixchi olimlar va tazkiranavislar aniq ma'lumot aytishmagan [Латоиф 1953, 2]. Eronlik tadqiqotchi Ahmad Gulchin Ma'oniy esa "Latoif al-tavo-yif"ga bag'ishlangan tadqiqotida Aliy Safiyning tug'ilgan sanasini taxminiy yo'l bilan aniqlashga harakat qilgan [Латоиф 1953, 3].

Aliy Safiy hijr. 867 sana (mil. 1471-yil)da Sabzavor shahrida tug'ilgan. U o'z tavallud yili haqida "Rashahot ayn al-hayot" asarida bunday deb yozgan: "Xizmati validim (ya'ni, Husayn Voiz Koshifiy - B.U) alayhi-r-rahma aytur erdilarkim, "Sen jum'a kechasi jumodu-l-avval oyining yigirma birlanchisida sakkiz yuz oltmish yettida mutavallid bo'lding..." [Пашахот 2004, 9].

Aliy Safiyning, haqiqatan, Sabzavorda tug'ilganiga "Rashahot"dagi quyidagi ma'lumot asos bo'la oladi: "Men birinchi marta Samarqandga kelib, Hazrati Eshon (ya'ni, Xoja Ubaydulloh Ahror – U.B.) bilan uchrashish sharafiga muyassar bo'lganimda, ul zot mendan: "Ey, yigit! Qayerliksan?" deb so'radilar. Men: "Tug'ilgan yerim Sabzavor, ammo Hiriya (Hirot shahrida – U.B.) nash'-u namo topibdurman", deb javob berdim" [Пашахот 2004, 9].

Alisher Navoiy "Majolis an-nafois" asarida Aliy Safiy haqida quyidagicha yozgan: "Ul bag'oyat darveshvash va foniy, dardmandsheva yigitdur. Hirotidan Samarqandga Hazrati Xoja Ubaydulloh Ahror suhbatiga musharraf bo'lur uchun bordi va andoq derlarkim, onda qabul sharafin topib, irshod va talqin saodatiga sarafroz bo'lub, yana Xurosonga keldi..." [Навоий 1966, 132].

Aliy Safiy ilk saboqni zamonasining yetuk olimlaridan biri bo'lgan otasidan olgani shubhasiz. Shuningdek, Hirot madrasalarida ilm tahsil qilgani ham aniq. Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy va boshqa Hirot olimlari, shoirlari bilan muloqotda bo'lganini uning

“Latoyif at-tavoyif” (“Ajoyib lutf soʻzlar”) nomli asaridan ham bilib olish mumkin. Mazkur asarda Hirotning taniqli olimlari, shoirlari oʻrtasida boʻlib oʻtgan qiziq hikoyalar, nuqtadonlik, yaʼni topqirlik, zakovat bilan oʻzaro aytilgan latif soʻzlar oʻz ifodasini topgan. Shunday qilib, Aliy Safiy 1484-yili Movarounnahrga keladi. U Qarshida Xoja Ahror bilan uchrashish baxtiga muyassar boʻladi va toʻrt oy davomida ul zotning xizmatida boʻladi. 1487-yilda u yana Samarqandga kelib, endi sakkiz oy Xoja Ahror xizmatida boʻladi. Aliy Safiy Xoja Ahror va ul zotning oʻgʻillaridan koʻp iltifotlar koʻradi.

Aliy Safiy Xoja Ahrordan eshitgan soʻzlarni yozib boradi. Xoja Ubaydulloh Ahror vafotidan keyin yozib olgan narsalarini jamlab, bir kitob qilishni oʻz oldiga maqsad qilib qoʻyadi. Biroq zamonning turli voqea-hodisalari, zamona notinchligi bois bu orzusini toʻliq amalga oshira olmaydi. Nihoyat, 1503-yili, yaʼni Xoja Ubaydulloh Ahror vafotidan 16 yil oʻtib, mazkur kitobini yozib tugatishga muvaffaq boʻladi va kitobiga “Rashahot ayn al-hayot” (“Hayot bulogʻidan tomchilar”) deb nom qoʻyadi. “Ajoyib tasodiflardan biri shulki, - deb yozgan edi muallif, - kitobning nomi uning yozilish tarixini (abjad hisobi boʻyicha – B.U.) ifodalaydigan boʻlib chiqdi” [Пашахот 2004, 16].

Faxruddin Aliy Safiy Mavlono Husayn Voiz Koshifiyning yolgʻiz farzandidir. Tarixchilar va tazkiranavislarning bu haqdagi fikrlari bir xil [Латоийф 1953, 3].

Eronlik tarixnavislar va tadqiqotchilarning asarlarida Mavlono Jomiy va Mavlono Husayn Voiz Koshifiy boja boʻlishgan, degan qarash bor [Латоийф 1953, 4]. Tarixchi olim B.Ahmedov esa “(Husayn Voiz) Koshifiy Abdurahmon Jomiyning qayin inisidir”, deb yozgan [Ахмедов 1985, 202]. Ammo bu qarashlar xato. Chunki Faxruddin Aliy Safiy “Rashahot” asarida Mavlono Jomiy tarjimai holi ni bayon qilar ekan, bunday deb yozgan: “Ushbu satrlar muallifiga (yaʼni, Aliy Safiyga – B.U.) toʻqqiz yuz toʻrtinchi sana shaʼbon oyida Mavlono Saʼduddin quddisa sirruhu hazratlarining katta oʻgʻli Xojai Kalon xizmatiga kirishlik va ul zotga domod boʻlishlik nasib boʻldi. Va (Mavlono Xojai Kalon – B.U.) meni bandalikka (yaʼni, muridlikka, shogirdlikka – B.U.) qabul qildilar. Shunda padarim alayhir-rahma (yaʼni, Mavlono Husayn Voiz Koshifiy – B.U.) dedilarki, “shul voqeʼaki, bundan qirq yil oldin (tush – B.U.) koʻrgan edim, mana shu soatda voqeʼ boʻldi, oʻz taʼbirini topdi...” [Пашахот 2004, 9].

Aliy Safiy Mavlono Jomiy tarjimai holi bayoni oxirida yana quyidagilarni yozgan: “Maxfiy qolmasinkim, Hazrati Mavlono Saʼduddin quddisa sirruhuning valadi buzrukvorlari Hazrati Xojai Kalonning ikki qizlari bor edi. Biriga Mavlono Jomiy uylangan edilar,

ikkinchi qizlari esa men bilan nikohlandi. Va (quyidagi misralar - U.B.) mana shu ma'noda aytili: Qit'a:

*Du kavkab-i sharaf az burj-i Sa'd millat-u din,
Tulu' kard u bar o'lad ba soni dur zi sadaf.
Az on yake ba ziyo gasht bayt-i orif-i Jom,
Az in haziz va bol-i Safiy shud avj-i sharaf".*

Mazmuni:

*Ikki sharaf yulduzi millat va dinning baxtiyorlik burjidan,
Dur sadafdan chiqqani kabi nur sohib chiqdi.
Ulardan biri Jom orifi uyining nuri bo'ldi,
Bu nasibadan Safiyning qanoti sharaf cho'qqisiga yetdi*

[Пашахот 2004, 212].

Demak, Abdurahmon Jomiy Mavlono Husayn Voiz Koshifiy bilan emas, balki uning o'g'li Aliy Safiy bilan boja bo'lgan.

"Riyozi al-ulum" muallifi yozishicha, Mavlono Koshifiy Hirot va Movarounnahrning boshqa shaharlarida shi'a va rofiziylar qalalariga mansub deb tanilgan edi. Sabzavor va boshqa shaharlarda esa u shi'a mazhabi mansubi deb gumon qilingan va bunga ishonishgan [Латойф 1953, 5]. Aslida esa, Mavlono Husayn Voiz Koshifiy va ul zotning o'g'li Aliy Safiy Ahli sunna va-l-jamo'a e'tiqodi va hanafiy mazhabiga mansub edilar. Bunga ularning yozgan adabiy asarlari, ilmiy meroslari yaqqol misoldir.

Otasining vafotidan keyin Hirotning katta jome'sidagi va'z, xitobat ishi Aliy Safiyga qoldi.

"Tuhfa-i Somiy" asariga ishlangan miniatyura (mitti, kichik surat - U.B.) "Mavlono Faxruddin Aliy Safiyning va'z majlisi" deb nomlangan [Латойф 1953, 40]. Bu surat Faxruddin Aliy Safiyning Hirot ilmiy muhitida o'ziga xos mavqe egasi bo'lganiga dalolat qiladi.

Mavlono Jomiyning, keyinroq Alisher Navoiyning vafotidan so'ng ilm-fan, adabiyot va san'at barq urib gullagan Hirot dan fayz-u baraka ko'tarildi.

Hijriy 938-sana Ramazon oyining 29-kuni (mil. 1531-yil) Ubaydullohxon o'z lashkari bilan Hirot tashqarisiga keldi va bu shaharni qamal qildi. Suv, oziq-ovqat kabi shahar xalqi uchun keladigan yordam yo'lini batamom to'sib qo'ydi. Ahvol kundan-kun yomonlashadi. Ish shunga borib yetadiki, xalq it va mushuk go'shti yeyishga tushdi. Ayni sananing rabiy'ul-avval oyining 14-kuni Shoh Taxmasb Hirot xalqiga yordamga keldi. Ubaydullohxon chekindi va Hirot qamaldan ozod bo'ldi.

Aliy Safiy "Latoyif at-tavoyif" asari debochasida yozishi-

cha, u 939 hijriy sananing (mil. 1532-yil) oxirida Hirot qamalidan keyin turli qiyinchilik va balo-uqubatlardan uzoq bo'lish maqsadida G'urjistonga – Shoh Muhammad Sayfulmuluk xizmatiga borgan [Латоиф 1953, 2]. Shoh Muhammad Sayfulmuluk Aliy Safiyga hurmat ko'rsatadi. Shu bois u ko'p tahlikalardan omon qolgan. Chunki bu davr sunniylar va shi'alar tortishuvlari avj olgan bir davr edi. Aliy Safiy o'ziga ko'rsatilgan izzat-u hurmatdan xursand bo'lib, Shoh Muhammadni maqtab bir qasida yozadi. Shoir mazkur qasidasida azob-uqubatlardan qanday omon qolganiga alohida urg'u bergan. Ammo Aliy Safiyning xotirjamligi uzoqqa bormaydi. O'sha yili Shoh Taxmasb Safaviy G'urjistonga o'z amirlarini qo'shin bilan yubordi. Ular shaharni qo'lga kiritadilar. Shoh Taxmasbning o'zi esa Mashhadga yurish qiladi.

G'urjiston o't-olov, urush changalida qolgan kunlar Aliy Safiy bu shahardan qochadi va Hirotga qarab yo'l oladi. Bu yo'lchilik Aliy Safiyga og'ir bo'lgan. U oxirgi bir yil mobaynida boshidan o'tkazgan azob-uqubatlarda ta'sirida yo'lda – Hirot yaqinida vafot etadi. Bu haqda "Anvor al-qudsiyya" asarida ma'lumot berilgan: "U (ya'ni, Aliy Safiy - B.U.) Hirot tashqarisida vafot etdi. Uning (muborak) jasi Hirot shahri ichiga olib kirildi va dafn qilindi. Bu voqea hijriy 939 (mil. 1532) sanada sodir bo'ldi" [Анвор ... 1925, 137].

Eronlik tadqiqotchi Ahmad Gulchin Ma'oni fikriga ko'ra, Faxruddin Aliy Safiy bu vaqtda oltmish uch yoshda bo'lgan. Allomaning qabri Hirot shahridagi Ixtiyoriddin qal'asi yaqinida joylashgan [Латоиф 1953, 37].

Faxruddin Aliy Safiyning farzandi bor yo yo'qligi haqida biron-bir ma'lumot topolmadik. Eronlik tadqiqotchilar ham bu haqda yozishmagan.

Faxruddin Aliy Safiyning ijodiy merosi

Faxruddin Aliy Safiy "Safiy" taxallusi bilan she'rlar ham yozgan. Uning "Layli va Majnun" vaznida "Mahmud va Ayozi" nomli she'riy manzumasi (dostoni), shuningdek, "Rashahot ayn al-hayot" ("Hayot bulog'idan tomchilar") asarida o'ndan ortiq ruboiylari, qit'a va baytlari mavjud.

Quyidagi asarlar Aliy Safiy qalamiga mansub asarlar sifatida e'tirof etilgan: "Rashahot ayn al-hayot" ("Hayot bulog'idan tomchilar"), "Latoyif at-tavoyif" ("Ajoyib lutf so'zlar"), "Anis al-orifiyn" ("Orif zotlarning hamrohi"), "Hirz al-amon min fitan al-zamon" ("Zamona fitnalaridan xalos bo'lish uchun omonlik choralari"), "Farasnomai Safiy" ("Safiyning ot haqidagi dostoni"), "Odob al-as'hob" ("Birodar-

lik odobi / Birodarlar uchun odobnoma kitobi”), “Lavoiih al-qamar” (“Oyning ko’rinishlari haqida”), “Manzuma-i Mahmud va Ayozi” (“Mahmud va Ayozi haqida she’riy doston”), “Lug’ati Aliy Safiy” (“Aliy Safiyning lug’ati/so’zligi”) [Paxoxot 2004, 12].

O’zR FA Sharqshunoslik institutining asosiy va H. Sulaymonov nomidagi qo’lyozma fondlarida mazkur asarlarning o’nlab qo’lyozma nusxalari va toshbosma nashrlari saqlanadi. Ularni o’zaro qiyoslaganimizda, shu narsaga qat’iy amin bo’ldikki, Aliy Safiy asarlarining qo’lyozma nusxalari muxtasarligi, matni to’liq ekanligi bilan o’sha asarning litografik nashrlaridan farq qiladi. Toshbosma nashrlarda chalkash o’rinlar talaygina uchraydi. Ayniqsa, Aliy Safiyning “Rashahot ayn al-hayot” asarining nodir qo’lyozmalari adabiy manbashunoslik xususiyatlari va matnshunoslik jihatidan hanuz yaxlit va izchil o’rganilgan emas.

Yaqinda Toshkent qo’lyozma fondlaridan xorijiy tadqiqotchilar nazaridan chetda qolib ketgan Aliy Safiy qalamiga mansub yana uchta nodir yangi asar qo’lyozmasini topishga muvaffaq bo’ldik. Hozirda ijodkorning ana shu qo’lyozmalari tavsifi va tadqiqi ustida ish olib bormoqdamiz.

Faxruddin Aliy Safiy Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy haqida

Aliy Safiy “Rashahot” asarida yirik bir bobda Mavlono Abdurahmon Jomiy haqida mufassal so’z yuritgan. Aliy Safiy “Rashahot”da Jomiyning “Mavlono Imomuddin al-mushtahar bi-Nuriddin ibn Mavlono Nizomuddin Ahmad Dashtiy ibn Mavlono Shamsuddin Muhammad Dashtiy Abdurahmon al-Jomiy quddisa sirruhu-s-somiy”, “Hazrat Maxdum” deb zikr qilgan [Paxoxot 2004, 176-177].

Aliy Safiy “Rashahot”da Alisher Navoiyning “Amir Nizomuddin Aliysher” nomi bilan ikki marta, ya’ni “Hazrat Maxdumning Hijoz safariga tavajjuh etgonlari zikri” bobida va “Hazrat Maxdumning vafotlari zikrida” bobida Jomiyga Navoiyning ul zotga yo’llagan bir ruboiysi va fardini ham keltirib, tilga olgan [Paxoxot 2004, 197, 213].

Mazkur o’rinlarda u Navoiyning o’z ustozlari Mavlono Jomiyga nisbatan har doim nechog’lik yuksak ehtirom ko’rsatganiga, bu bilan hazrat Navoiyning chiroyli odob-axloqli komil inson hamda oliynob qalb egasi bo’lganiga alohida urg’u bergan. Chunonchi, Navoiy Mavlono Jomiyning hajdan qaytishini orziqib kutgan. Husayn Boyqaro Marvda ekan, unga “Mavlono Jomiy Hirotga yetib kelibdilar” degan xabar yetganida, Boyqaro darhol o’z ixlosi va hurmatini ifoda-

lab "loyiq tuhfarlar" (munosib tuhfarlar, sovg'alar - U.B.) bilan bir maktub yuboradi. Ajoyib tasodif, Mavlono Jomiy qo'liga Boyqaro maktubi va Navoiyning ruq'asi bir vaqtda yetib kelgan. Ruq'ada quyidagi misralar Navoiyning o'z qo'li bilan bitilgan edi: Ruboiy.

*Insof bideh ey falaki miyno fom,
To z-in du kudom xubtar kard xirom.
Xurshidi jahon tobi tu az janobi subh,
Yo mohi jahon gardi man az jonibi shom* [Раҳаҳот 2004,197].

(Mazmuni: *Insof qil, ey ko'k gumbazli falak,
Bu ikkovidan qay biri chiroyliroq xirom etdi.
Tong vaqti chiqqan nurli quyoshmi,
Yoki shom chog'i chiqqan olam kezuvchi oyimizmi?*)

Bu misralar hazrat Navoiyning mehr-muhabbatga to'la salim qalbi naqadar sof, pokiza bo'lganiga, ul zotning ma'rifati va ma'naviyati cho'qqisi esa naqadar yuksak bo'lganiga dalolat qiladi. Mavlono Jomiyga Husayn Boyqaroning rasmiy maktubidan ko'ra hazrat Navoiyning mehr ifodalagan samimiy misralari ma'qul kelgani aniq. Zero, "Rashahot"da yozilishicha, Boyqaro Jomiy va Navoiyning hajga borishlariga turli xil bahonalarni ro'kach qilib, ko'p bor ularni bu muborak safardan qoldirgan. Ammo Abdurahmon Jomiy oxiri o'z zakovati va topqirligi bilan Boyqaroni mot aylagach, haj safariga borishga musharraf bo'lgan [Раҳаҳот 2004, 191-198].

Xulosa

Darhaqiqat, hazrat Navoiy kattalarga hurmat, kichiklarga izzat bobida faqat o'z zamondoshlariga emas, balki keyingi nasllar uchun ham ulkan ibrat namunasi edi. Navoiyning homiyligi bois Hirotda yuzlab iste'dod egalari erkin, g'am-tashvish nimaligini bilmay ijod qilish baxtiga musharraf bo'lishgan. Ana shu iste'dodlar qatorida Mavlono Husayn Voiz Koshifiy va ul zotning o'g'li Faxriddin Aliy Safiy ham munosib o'rin olgan bo'lib, ota va o'g'ildan na faqat musulmon xalqiga, balki butun insoniyatga boy ilmiy-adabiy meros qoldi. Mumtoz adabiyotimizning yetuk siymolari Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiyning himoyasi ostida yetishgan olim va fuzalolar, ijodkorlar haqida kelgusida yirik monografik tadqiqotlar yaratish tadqiqotchilarimiz oldida turgan muhim ishlardan biridir.

Adabiyotlar

Абдуллаев, И. 1993. "Нақшбандия – оламшумул таълимот". *Ўзбекистонда ижтимоий фанлар* 9-10: 55-58. Тошкент.
Алий Сафий. *Раҳаҳот*. Лакҳнав, 1890.

- Алишер Навоий. 1966. *Мажолисун нафоис*. Асарлар. Ўн беш жилдлик. 12 жилд. Тошкент.
- Анвор ал-қудсиййа фи маноқиб ас-содоти ан-Нақшбандийя. Миср, 1344/1925.
- Ахмедов, Б. 1985. *Историко-географическая литература Средней Азии XVI – XVII вв. (Письменные памятники)*. Отв. ред. У.Каримов. Ташкент.
- Бабаджанов, Б.М. 1996. *Политическая деятельность шейхов накшбандийа в Мавераннахре (перв. пол. XVI в.)*. Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. Ташкент.
- Бобохонов, Ш., Абдулазиз Мансур. 1993. *Нақшбандия тариқатига оид қўлёзмалар фихристи*. Тошкент.
- Болдырев, А.И. 1982. *Ещё раз к вопросу о Ходжа Ахраре. духовенство и политическая жизнь на ближнем и Среднем Востоке в период феодализма*. Москва.
- Валихўжаев, Б. 1993. *Хожа Аҳрор тарихи*. Тошкент.
- Каримов, Э. Э. 1990. *Роль, место и социальные позиции духовенства Мавераннахра в XV в.*: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. Ташкент.
- Мавлоно Фахруддин Алий Сафий. *Латойиф ал-тавойиф*. Нашрга тайёрловчи: Аҳмад Гулчин Маъоний. Техрон, 1373 /1953.
- Навоий замондошлари хотирасида. 1985. Тўпловчи: Б.Аҳмедов. Тошкент.
- Тафсири Баҳр. 2010. Қўлёзма тафсир китоблар асосида Қуръони карим оятларининг маънолари, тафсирлари ва таъвиллари. Қуръони карим китобларининг қўлёзма китоблар фихристи. Таржимон, шарҳ ва изоҳлар муаллифи: Б.Умурзоқов. Тошкент.
- Фахруддин Алий Сафий. 2004. *Рашаҳот айн ал-ҳаёт* (Обихаёт томчилари): тарихий-маърифий асар. Таржимон Домла Худойберган ибн Бекмуҳаммад (XIX аср). Нашрга тайёрловчилар: Маҳмуд Ҳасаний, Баҳриддин Умурзоқ. Тошкент.

The Kashifi's, Created Under the Auspices of Navo'i

Bahriddin Umurzoqov¹

This article provides information about the Kashifs who grew up under the patronage of Alisher Navo'i. The formation of the Herat literary school, the creative environment and the literary process were discussed.

¹*Bahriddin S. Umurzoqov* – Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, Tashkent State University of Oriental Studies.

E-mail: bahrumr_nur@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8870-156X

For citation: Umurzoqov, B. S. 2021. "The Kashifi's, Created Under the Auspices of Navo'i". *Uzbekistan: Language and Culture* 1: 50–60.

They say that as a result of Alisher Navoi's attention to young artists, many poets have grown. In particular, the life and work of the writer and speaker Hussein Waz Kashifi and his son Fakhruddin Ali Safi are highlighted with specific examples. Alisher Navoi's spiritual patronage and attention to both artists is described.

Key words: *period, literary process, literary environment, personality, historian.*

References

- Abdullaev, I. 1993. "Naqshbandiya – olamshumul talimot". *Uzbekistonda izhtimoiy fanlar* 9-10: 55-58. Toshkent.
- Aliy Safiy. *Rashahot*. Lakhnay, 1890.
- Alisher Navoiy. 1966. *Mazholisun nafa'is*. Asarlar. Un besh zhildlik. 12 zhild. Toshkent.
- Anvor al-qudsiyya fi manoqib as-sodoti an-Naqshbandiyya*. Misr, 1344/1925.
- Ahmedov, B. 1985. *Istoriko-geograficheskaya literatura Srednej Azii XVI – XVII vv. (Pis'mennye pamjatniki)*. Otv. red. U.Karimov. Tashkent.
- Babadzhanov, B.M. 1996. *Politicheskaya dejatel'nost' shejhov nakshbandiya v Maverannahre (perv. pol. XVI v.)*. Avtoref. diss. ... kand. ist. nauk. Tashkent.
- Bobohonov, Sh., Abdulaziz Mansur. 1993. *Naqshbandiya tariqatiga oid quljozmalar fihrisi*. Toshkent.
- Boldyrev, A.I. 1982. *Eshhjo raz k voprosu o Hodzha Ahrare. duhovenstvo i politicheskaya zhizn' na blizhnem i Srednem Vostoke v period feoda-lizma*. Moskva.
- Valihuzhaev, B. 1993. *Hozha Ahror tarihi*. Toshkent.
- Karimov, J. J. 1990. *Rol', mesto i social'nye pozicii duhovenst'vo Maverannahra v XV v.*: Avtoref. diss. ... kand. ist. nauk. Tashkent.
- Mavloni Fahriddin Aliy Safiy. *Latojif al-tavojif*. Nashrga tajjorlovchi: Ahmad Gulchin Maoniy. Tehron, 1373 /1953.
- Navoiy zamondoshlari hotirasida*. 1985. Tuplovchi: B.Ahmedov. Toshkent.
- Tafsiri Bahr*. 2010. Quljozma tafsir kitoblar asosida Quroni karim o'qitilayotgan manolari, tafsirlari va tavillari. Quroni karim kitoblarining quljozma kitoblar fihrisi. Tarzhimon, sharh va izohlar muallifi: B.Umurzoqov. Toshkent.
- Fahriddin Aliy Safiy*. 2004. *Rashahot ajn al-hajot (Obihajot tomchilari): tarihiy-marifiy asar*. Tarzhimon Domla Hudojbergan ibn Bekmuhammad (XIX asr). Nashrga tajjorlovchilar: Mahmud Hasaniy, Bahriddin Umurzoq. Toshkent.